

Дудар В.Т.
к.е.н.,
Тернопільський національний
економічний університет

АНАЛІЗ РІВНЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ВІТЧИЗНЯНОЇ АГРОПРОДОВОЛЬЧОЇ ПРОДУКЦІЇ І МОЖЛИВОСТІ ЇЇ ПІДВИЩЕННЯ НА СВІТОВОМУ РИНКУ

Постановка проблеми. Виклики, які пов'язані з глобалізацією продовольчої системи ведуть до прискорених темпів розширення світової торгівлі агропродовольчими товарами, порівняно із темпами зростання виробництва сільськогосподарської продукції і продуктів харчування. Одним із важливих питань у процесі інтеграції України у світове економічне співтовариство є насиченість національного ринку конкурентоспроможною агропродовольчою продукцією, розширення її експорту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблем формування і розвитку агропродовольчого ринку України, підвищення конкурентоспроможності продукції на внутрішньому і зовнішньому ринках, визначення ролі держави у його ефективному функціонуванні, присвячені наукові праці вітчизняних вчених: В.Г. Андрійчука, О.В. Березіна, П.І. Гайдуцького, С.Л. Дусановського, С.М. Кваші, Ю.С. Коваленка, Т.О. Осташко, Б.Й. Пасхавера, П.Т. Саблука, В.О. Точиліна, О.М. Шпичака та ін. Їх зусиллями створений теоретико-методологічний фундамент дослідження даної проблеми, вирішено ряд її методичних та прикладних аспектів щодо формування цього життєво важливого ринку, вдосконалення економічного механізму його функціонування в пореформений період. Проте, на шляху інтеграції України у світове економічне співтовариство ці проблеми вимагають більш глибоких наукових досліджень.

Постановка завдання. Мета дослідження – здійснити аналіз основних елементів світової агропродовольчої системи, визначити складові конкурентних переваг країни на міжнародному ринку, провести оцінку і аналіз конкурентоспроможності вітчизняної агропродовольчої продукції на світовому ринку та обґрунтувати основні шляхи її підвищення.

Виклад основного матеріалу дослідження. На сучасному етапі розвитку економіки України агропродовольчий ринок виступає чутливим регулятором і координатором комерційних зусиль суб'єктів ринку, спрямованих на виробництво і реалізацію конкурентоспроможної агропродовольчої продукції для забезпечення продовольчої безпеки держави і формування експортного потенціалу.

Дослідження показують, що в цих умовах важливу роль займають проблеми міжнародної конкуренції. Це пов'язано з тим, що основною рушійною силою і результатом розвитку продуктивних сил усіх країн в аграрному секторі, як зазначають В. Рилько та В. Демяненко, стало формування світової агропродовольчої системи, в результаті інтенсифікації міжнародної кооперації і поділу праці, взаємодії та глобалізації національних товарних систем у сфері виробництва і продажу сільськогосподарської продукції та продуктів харчування [7: 28].

Основними елементами світової агропродовольчої системи є міжнародна торгівля, що охоплює усі сфери продовольчого комплексу (рис. 1).

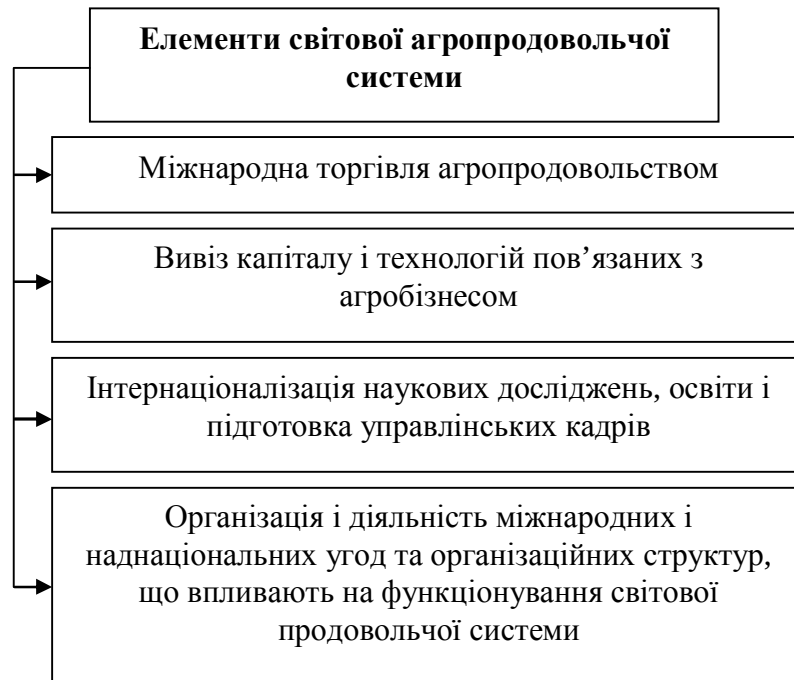

Рис. 1. Основні елементи світової агропродовольчої системи

Встановлено, що функціонування світової агропродовольчої системи веде до нерівномірного розвитку національних агропродовольчих систем, через те, що конкуренція і поділ праці виходять на загальний глобальний рівень. В цьому процесі лідерами виступають економічно розвинуті країни, тому що для їх агропродовольчих комплексів зовнішні ринки є основним чинником економічного зростання. Науково-виробничий і споживчий потенціал цих країн, а також висока захищеність інвестицій сприяють розширенню і поглибленню взаємозв'язків, що проявляється у поглибленні спеціалізації та кооперування у виробництві агропродовольчої продукції, ресурсів для її виробництва, взаємному посиленні переливу капіталу та технологій.

Нині на світових сільськогосподарських ринках створюються переваги для великих країн експортерів. У середньостроковій перспективі світовий агроринок характеризуватиметься значним наростанням попиту, розширенням торгівлі та зміцненням цін. Головним чинником цього буде зростання споживання продовольства у країнах, що розвиваються, внутрішнє виробництво яких, як прогнозується, не буде встигати за попитом [8: 132]. Слід зауважити, що економічний розвиток Китаю з його чисельним населенням буде особливо важливим чинником імпортного попиту на сільськогосподарську продукцію, в першу чергу на фуражне зерно.

Крім цього, найбільш чистий сільськогосподарський експортер світу – Європейське співтовариство нині стоїть перед проблемою аграрного перевиробництва, з одного боку, та значних витрат на підтримку сільського господарства – з іншого. За оцінками, у короткостроковій перспективі ЄС не буде отримувати вигод від розширення світового ринку продовольства [8: 133]. Внаслідок обмежень ГАТТ-СОТ щодо використання експортних субсидій зростаючий ринок за межами ОЕСР уже зараз практично повністю контролюється виробниками та трейдерами країн з ринково орієнтованим виробництвом. Ці зміни власне і визначатимуть підґрунтя сприятливих перспектив для агропродовольчого ринку України.

В цьому контексті чітка державна політика України, спрямована на відновлення і зміцнення її позицій на світових агропродовольчих ринках, у найближчій перспективі може забезпечити додаткові можливості економічного розвитку.

У світовій агропродовольчій системі Україна займає досить скромне місце, але її роль в окремих регіонах і на певних ринках досить суттєва, а із розширенням співпраці у СОТ потенціальні можливості зростають. До загальних проблем, з якими стикається

наша держава у своїх взаємовідносинах із світовою агропродовольчою системою, належить: висока залежність від імпорту ресурсів для виробництва продовольства, іноземного капіталу і кредитів; протекціонізм стосовно вітчизняних товаровиробників; недосконалість чи відсутність елементів ринкового механізму; недоліки державних методів регулювання.

Серед вітчизняних науковців сформована думка, що за наявності конкурентних переваг на світовому ринку саме агропромислове виробництво є однією із пріоритетних галузей економіки України [3: 115; 5: 10]. Зважаючи на це, важливо оцінити поточну міжнародну конкурентоспроможність основних продуктів українського агропродовольчого експорту, визначити місце України на світовому агропродовольчому ринку, а також виявити перспективні ринки збуту для продукції вітчизняного агропромислового виробництва.

Конкурентоспроможність вітчизняної агропродовольчої продукції складається із сукупності конкурентних переваг, що проявляються на світовому ринку шляхом їх порівняння з відповідними показниками зарубіжних фірм-конкурентів. Чинниками конкурентних переваг агропродовольчої продукції можуть слугувати: рівень рентабельності виробництва, рівень продуктивності праці, ефективність стратегічного планування, ефективність управління агроформуваннями, здатність швидко реагувати на запити і вимоги агропродовольчого ринку.

Майже всі показники конкурентоспроможності формуються на основі інформації про обсяги зовнішньої торгівлі та використовуються, в основному, для міжнародних порівнянь, а в окремих ситуаціях використовуються також для визначення конкурентоспроможності окремих регіонів і розраховуються для окремого товару або товарної групи. Зважаючи, що конкурентоспроможність є відносною категорією, то показники, що базуються на відносних величинах (таких, як частка ринку, обсяг експорту та ін.), надають мало інформації про конкурентну позицію галузі або товару в національній економіці. Більш інформативними є показники, що ґрунтуються на порівнянні одного сектора з іншим. Серед показників, які найчастіше використовуються зарубіжними вченими, варто виділити: індекс відносної експортної конкурентоспроможності (Relative Export Advantage Index – RXA), індекс відносної залежності від імпорту (Relative Import Penetration Index – RMP) та індекс відносних торговельних переваг (Relative Trade Advantage Index – RTA) [10: 2]. Українські вчені С. Кваша і О. Лука пропонують визначати індекс відносної експортної конкурентоспроможності за формулою [4: 83]:

$$RXA_{ij} = \left(X_{ij} / \sum_{l, l \neq j} X_{il} \right) / \left(\sum_{k, k \neq i} X_{kj} / \sum_{k, k \neq i} \sum_{l, l \neq j} X_{kl} \right), \quad (1)$$

де X – експорт; i та k – види товарів; j та l – країни.

Індекс RXA визначається як відношення частки країни у світовому експорті певного товару всіх інших товарів. Специфічною рисою цього вимірника є те, що світовий експорт товару завжди визначається як сума експорту всіх країн, крім тієї, що досліджується. Аналогічно, з суми світового експорту інших товарів виключається експорт того товару, що є предметом дослідження. Це дозволяє уникнути подвійного рахунку, коли експорт країни (товару) є і чисельником, і складовою знаменника. Такий аспект є особливо доречним, якщо країна має істотну частку у світовій торгівлі, і (або) досліджуваний товар становить значну частку світового експорту.

Значення індексу RXA інтерпретується таким чином. Якщо воно є більшим від 1, то країна має порівняльні конкурентні переваги щодо експорту товару, який розглядається, якщо ж меншим від 1, то це вказує на конкурентні невідгоди.

Індекс відносної залежності від імпорту RMP є дуже подібним до індексу RXA, з тією лише різницею, що в даному випадку до уваги береться імпорт:

$$RMP_{ij} = \left(M_{ij} / \sum_{l, l \neq j} M_{il} \right) / \left(\sum_{k, k \neq i} M_{kj} / \sum_{k, k \neq i} \sum_{l, l \neq j} M_{kl} \right), \quad (2)$$

де M – імпорт; i та k – види товарів; j та l – країни.

Якщо значення індексу RMP є більшим від 1, то залежність від імпорту висока (тобто мають місце конкурентні невігоди), якщо ж меншим від 1, то низька (тобто спостерігаються порівняльні конкурентні переваги).

Однак варто зауважити, що індекс RMP може бути дуже оманливим, оскільки його значення може бути істотно викривленим внаслідок захисту внутрішнього ринку. При існуванні заборони на імпорт або заборонному рівні імпортного мита це показник відображатиме високий рівень конкурентних переваг, тоді як справедливим може бути протилежне. Подібний недолік є притаманним також індексові RXA . Якщо, наприклад, країна є лише транзитною державою, то цей індекс може відображати високий рівень конкурентних переваг, що не відповідатиме дійсності. З цієї точки зору, важливо враховувати, що саме розглядається як експорт, оскільки, на жаль, при обліку і класифікації зовнішньоторговельних операцій між окремими країнами існують значні відмінності.

При розрахунку індексу відносних торговельних переваг одночасно беруться до уваги показники експорту та імпорту певного товару. Він розраховується за формулою:

$$RTA_{ij} = RXA_{ij} - RMP_{ij} \quad (3)$$

де RTA_{ij} – індекс відносних торговельних переваг i -го товару в j -й країні; RXA_{ij} – індекс відносної експортної конкурентоспроможності i -го товару в j -й країні; RMP_{ij} – індекс відносної залежності від імпорту i -го товару в j -й країні.

Додатне значення цього показника вказує на відносні конкурентні переваги у зовнішній торгівлі, а від'ємне – на відносні конкурентні невігоди.

Використання одночасно показників експорту та імпорту при обчисленні конкурентоспроможності стає дедалі важливішим з огляду на зростання обсягів внутрігалузевої торгівлі. Це можна проілюструвати за допомогою простого прикладу. Припустимо: індекс RXA для i -го товару в j -й країні дорівнює 3, що свідчить про високий рівень його конкурентоспроможності. Однак значення індексу RTA для того самого товару в тій самій країні дорівнює мінус 1, відображаючи нестачу конкурентоспроможності. Причиною такої невідповідності є наявність внутрігалузевої торгівлі: хоча експорт даного товару і досить значний, все ж його імпорт є навіть більшим. Таким чином, при одночасному розгляді експорту і імпорту індекс RTA є набагато досконалішим та інформативнішим вимірником конкурентоспроможності.

Однак при практичному використанні всіх трьох індексів виникають численні проблеми. Мінімальні значення індексів RXA і RMP обмежено нулем, тоді як максимальні – не обмежено взагалі. Індекс RTA може бути як додатним, так і від'ємним, відображаючи наявність або відсутність конкурентних переваг, при цьому його мінімальне значення також не обмежено. Водночас якби ці індекси мали граничні значення, то це полегшило б їх інтерпретацію, оскільки в такому випадку можна було б точніше встановити міру наявності або відсутності конкурентних переваг.

Крім цього, при інтерпретації всіх трьох індексів можуть виникнути труднощі, якщо існують істотні коливання між їх значеннями в різні роки внаслідок структурних змін в економіці, характерних для більшості країн з перехідними економіками, і в тому числі – для України. Оскільки структура виробництва (і в тому числі – в аграрному секторі) постійно змінюється, тобто обсяги зовнішньої торгівлі продовольчими товарами в різні роки істотно відрізняються. Тому за цих умов на основі статистичної інформації за окремий рік досить важко зробити висновки щодо конкурентоспроможності агропродовольчих продуктів.

Для оцінки змін у конкурентоспроможності нами розраховано індекси відносних торговельних переваг по окремих видах агропродовольчих продуктів: зернові, (пшениця, ячмінь, кукурудза), насіння соняшнику та соняшникова олія, цукор, яловичина, молочні продукти (масло вершкове і сухе знежирене молоко), які є або були в минулому основними для експортної спеціалізації України, 1994-2004 рр. (табл. 1).

Таблиця 1

Фактичні та прогнозні рівні конкурентоспроможності окремих агропродовольчих продуктів України на світовому ринку

Види продуктів	Індекс відносних торговельних переваг (RTA _{ij})				2004 р. +,- до 1994 р.	Прогноз індекса RTA _{ij} на 2010 р.
	1994 р.	1998 р.	2001 р.	2004 р.		
Зернові	1,85	3,72	4,12	3,63	1,78	4,35
Насіння соняшнику	34,62	53,86	32,45	14,27	-20,38	12,10
Соняшникова олія	-1,64	13,80	37,20	46,11	44,47	48,26
Цукор	17,74	-0,72	-4,84	-2,38	-20,12	6,72
Яловичина	0,14	0,83	15,90	6,12	5,98	8,34
Масло вершкове	-0,92	2,81	3,37	3,16	2,24	3,52
Сухе знежирене молоко	0,13	4,34	8,70	6,23	6,10	8,91

Примітка: Розраховано на основі даних FAOSTAT про обсяги експорту та імпорту окремих агропродовольчих товарів.

Аналіз розрахованих значень індексу RTA показує, що за рівнем відносних торговельних переваг найбільш конкурентоспроможними в останні роки на світовому ринку серед основних товарів українського агропродовольчого експорту є соняшникова олія та насіння соняшнику, в 2004 р. індекс RTA досяг 46,11 та 14,27 відповідно.

Основними чинниками зростання експорту цих продуктів було нарощування потужностей вітчизняних підприємств олійно-жирової промисловості та привабливе експортне мито на ці товари. В 1994-2004 рр. конкурентоспроможними були зернові, індекс відносних торговельних переваг яких з кожним роком має тенденцію до зростання, хоча в структурі українського експорту цей показник є порівняно невисоким із-за значного імпорту по окремих видах зернових.

Судячи з рівня індексу RTA, найбільші втрати України у зниженні конкурентоспроможності важливого у минулому стратегічного експортного товару – цукру. В 1994 р. індекс RTA становив 17,74, а у 2004 р. – лише 2,38, або знизився більш, як в 10 разів.

Рівень конкурентоспроможності яловичини в динаміці по роках постійно коливається від найвищого значення RTA – від 0,14 у 1994 р. до 15,90 у 2001 р.

Виходячи з галузевого поділу, конкурентоспроможність агропродовольчих продуктів рослинного походження є набагато вища, ніж тваринного. Проте, у 2001-2004 рр. всі продукти цієї галузі, обрані для дослідження (яловичина, вершкове масло та сухе знежирене молоко), були досить конкурентоспроможними на світовому ринку.

Загалом існуючі значні коливання експорту українських агропродовольчих товарів в 1994-2004 рр. свідчить про те, що Україна немає постійних “ніш” на світовому аграрному ринку, внаслідок чого конкурентоспроможність її продукції має переважно ціновий характер і в значній мірі залежна від кон’юнктури, яка складається на зовнішніх ринках.

Враховуючи нинішні і перспективні тенденції розвитку вітчизняного аграрного сектора, очікуваний рівень задоволення попиту населення України продуктами харчування та реальний стан щодо формування експортних можливостей, нами обґрунтовані прогнозні рівні індексу RTA, які характеризують майбутній рівень конкурентоспроможності вітчизняних агропродовольчих продуктів на світовому аграрному ринку, який сформується у 2010 р. (табл. 1). Майже по всіх досліджуваних продуктах очікується незначне зростання рівня їх конкурентоспроможності. Виняток становить лише насіння соняшнику, адже в умовах СОТ сировинна експортна орієнтація буде знижуватися, внаслідок зростання пропозиції товару з глибокою переробкою – соняшникової олії, яку Україні на світовому ринку економічно вигідно продавати. По наших розрахунках, в 2010 р. рівень індексу RTA соняшникової олії становитиме – 48,26. При належному державному регулюванні у цукробуряковому підкомплексі можна значно збільшити експортні поставки цукру українського виробництва на зовнішні ринки – індекс конкурентоспроможності цукру довести до 6,72.

На основі аналізу динаміки розвитку зернового ринку України, очікується, що реалізація зернового потенціалу протягом найближчих декількох років може забезпечити значно важливішу роль України у майбутньому на світовому агропродовольчому ринку.

Висновки з даного дослідження. Загалом, в умовах глобалізації світової економіки та намірів щодо подальшої інтеграції з країнами ЄС, вітчизняні агропромислові формування повинні активно та вміло використовувати інструменти екологічного маркетингу при виході на зовнішні ринки, оскільки світовому агропродовольчому ринку екологічний чинник є стратегічним для досягнення конкурентних переваг.

Література

1. Указ Президента України “Про заходи щодо розвитку продовольчого ринку та сприяння експорту сільськогосподарської продукції і продовольчих товарів” // Урядовий кур’єр. – 2001. – 7 серпня. – № 601.
2. Губенко В.І. Механізм зростання конкурентоспроможності товарів АПК на світовому ринку / В.І. Губенко // Агроінком. – 2003. – № 1-2. – С. 58-62.
3. Дідківська Л.І. Державне регулювання економіки [навч. посіб.] / Л.І. Дідківська, Л.С. Головка – К.: Знання-Прес, 2000. – 475 с.
4. Кваша С.М. Конкурентоспроможність вітчизняної аграрної продукції в умовах вступу України до СОТ / С.М. Кваша, О.Ф. Лука // Економіка України. – 2003. – № 10. – С. 83.
5. Мостовий Г.І. Агробізнес: державне регулювання / Г.І. Мостовий – Харків: Основа, 2002. – 320 с.
6. Наукові основи агропромислового виробництва в Зоні Степу України / Редкол.: М.В. Зубець (голова) та ін. – К.: Логос, – 2004. – 884 с.
7. Рылько Д. Мировая продовольственная система: уроки для России / Д. Рылько, В. Демьяненко // Мировая экономика и международные отношения – 1999. – № 1. – С. 28.
8. Точилін В.О. Формування галузевих ринків України: перехідний період / В.О. Точилін. – К.: Фенікс, 2004. – 332 с.
9. Трегобчук В.М. Про довгострокову стратегію сталого розвитку агропромислового комплексу / В.М. Трегобчук, Б.Й. Пасхавер, А.Е. Юзефович // Економіка АПК. – 2005. – № 7. – С. 3-11.
10. UNIDO. International Comparative Advantage in Manufacturing. Changing Profiles of Recourses and Trade. – Vienna, 1986.